

leriydi. Dinî bayram olmamakla beraber nevrüz da bu günlere dahil edilmiş, ancak yazılan şiirler ayrı bir adla **nevruzîyye** olarak anılmıştır. Kasidelerin teşbîb / nesîb kısımlarında bayramdan bahsedilmesi **ıydiyye** (îdiyye) / **bayramiyye** şeklinde adlandırılmalarına yol açmıştır. Şairler böylece çok defa hâimleri olan büyüklerin bayramlarını manzum birer tebriknâme ile kutlar, karşılığında da câize alarak bayram harçlıklarını çıkarırlardı.

Çoğunlukla kaside halinde yazıldıkları için bu şekle ait bütün genel özellikleri taşıyan ıydiyyeler, muhteva itibariyle teşbîb (doğrudan bayramı konu alan ilk bölüm), methiye ve dua olmak üzere üç bölümden meydana gelir ve divanların baş tarafındaki “kasâid” kısmında yer alırlar. Nev’î’nin on dört beyitlik şiiri gibi bazı istisnalar dışında ortalama otuz kırk beyit civarında bir uzunluğa sahip ıydiyyeler arasında Nev’î’nin Sultan Ahmed için yazdığı yetmiş bir beyitlik manzumeler de (*Divan*, s. 72-76) görülmektedir. İlk örnekleri ya “Fî Medhi Sultan ...” veya “Kasîde-i ıydiyye” gibi kalıplaşmış başlıklar altında yahut da başlıksız olarak yazılan ıydiyyelerin XVI. yüzyıldan itibaren gittikçe uzun Farsça başlıklar taşıdıkları görülmektedir. “Der Vâsf-ı İyd-i Adhâ”, “Der İyd-i Fitr” gibi ibareler yanında özellikle son devirlerde ıydiyyenin kimin için yazıldığını belirten cümlelere yer verilmiş ve “İydiyye Berây-ı Sultân-ı Zamân ...”, “Der Hakkı Vezîriâzam ...”, “Bâ Sitâyîş-i Ulemâ-yı Zevî’l-ihtirâm ...”, “Kasîde-i İydiyye Berây-ı Molla-yı Devrân ...”, “Der Sitâyîş-i Pâşâ-yı Kâmrân ...” gibi başlıklar kullanılmıştır. Bu kalıplaşmış adların yanında, divan şiirinin XVI. yüzyıldaki en büyük temsilcilerinden olan Nev’î’nin Karamânî Mehmed Efendi için yazdığı ıydiyyenin başına koyduğu “Berây-ı Karamânî Mehmed Efendi Üstâd-ı Merhûm Nev’î Efendi Der Vâsf-ı Hilâl-i İyd-i Saîd” şeklindeki istisnâ başlıklara da rastlanmaktadır (Nev’î divanındaki altı ıydiyyenin taşıdığı başlıklar bu çeşitliliğe örnek gösterilebilir; s. 9, 47, 103, 110, 126, 144). XVII. yüzyılın büyük divan şairlerinden Nâbî’nin Silâhdar Ali Paşa için yazdığı ramazan ıydiyyesinin başlığı da tesbit edilebilenlerin en uzun ve en gösterişli olanıdır (*Divan*, s.129).

Türk edebiyatında ıydiyye yazılmasına ne zaman ve hangi şair tarafından başlandığı bilinmemektedir. Ancak XVI. yüzyıl şairlerinin divanlarında pek çok ıydiyye bulunduğuna göre bunların XV. yüz-

yıldan itibaren ortaya çıkmaya başladığı ve bu yüzyılın tanınmış şair-devlet adamı Bursalı Ahmed Paşa’nın divanındaki biri “ıyd” redifli iki ıydiyyenin bu türün bilinen ilk örnekleri olduğu söylenebilir. XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın başında yaşamış ünlü şairlerden Tâcizâde Câfer Çelebi’nin divanında yer alan, “Yine arz edip cemâlin şâhid-i ra’nâ-yı ıyd / Âlemi şevke getirdi hüsn-i bezm-ârâ-yı ıyd” matla’lı ramazan bayramına dair kırk bir beyitlik başlıksız ıydiyye de ilk örnekler arasında sayılabilir.

Bayrama göre farklı özellikler göstermekle birlikte her ıydiyyede genellikle önce o günlere kavuşmanın şükrü üzerinde durulmakta, bayramı büyük bir coşku ve neşe içinde eğlenerek geçirmek gerektiğinden bahisle mevsimine göre yapılması uygun olan işler ifade edilmekte ve yapılanlar fevkalâde tasvirlerle anlatılmaktadır. Bayram yerlerinin, törenlerin ve eğlencelerin ön plana çıkarıldığı bu tasvirler yalnızca divan şiirinin yerli malzemesini, mahallî ve millî unsurlarını taşımakla kalmaz, bu şiirin hayatla olan sıkı irtibatını da gösterir. Başlangıçtaki ıydiyyelerde bu tür tasvirlerin yerine haklarında kaside yazılan kişiler için çok defa kalıplaşmış ve divan şiiri dünyası içinde geliştirilmiş ifadeler kullanılırken özellikle XVIII. yüzyıldan sonraki örneklerde malzemenin bu kalıpların dışına taşınarak mahallî ve yerli unsurlarla gittikçe zenginleştirildiği görülür.

Ramazan bayramı şevval hilâlinin görünmesiyle başladığından hemen bütün ramazan ıydiyyelerinin ilk beyitlerinde ramazânîyelerde de olduğu gibi daha çok hilâl ile ilgili zengin mazmunlara yer verilir. Sünbülzâde Vehbî’nin, “Hilâl-i ıyd kıldı cebhe-i âfâkı nûrânî / Yine yâd etti âşiklar ham-ı ebrû-yı cânânî // Nice yâd etmesinler kim nezâketle eder îmâ / Hilâlin kûşe-i ebrûsu zevk-ı vasl-ı hûbânî” beyitleri bu alâkayı her yönüyle ifade eder. Bu gibi beyitlerde harâbat müdavimlerinin mahrumiyetleriyle tiryakilerin, ramazan sofularının çektiklerinin son bulduğuna, artık zevk ve eğlence zamanının geldiğine, “ayş u nûş’un başlayacağına”, “mevsim-i zevk u tarab safâsı”nın sürülebileceğine dair bol teşbihli, istiareli, cinaslı ve telmihli ifadeler kullanılır. Bunların yanında ramazânî büyük bir mânevî coşkuyla geçiren dindar kişilerin sevinçleri de dile getirilir. Bayram onlar için ibadetlerinin ilk karşılığıdır. Cerre çikanlar elde

ettikleri hâsılatla memleketlerine, evlerine, işlerine dönerek çoluk çocuklarıyla buluşur ve büyük bir coşku içinde çifte bayram yaparlar.

Ziyaretler, alınıp verilen hediyeler, mevsimine göre gidilen mesireler büyüklerin bayram günlerinin değişmez özellikleridir. Saraydan başlayarak çeşitli devlet kademelerinin teşrifatında yer alan bayramlaşma merasimlerinde her sınıf halk arasında yaygın bir gelenek teşkil eden el öpmeler, bahşış vermeler ve hediyeleşmeler de önemli motifler olarak ıydiyyelere girmiştir. Bu motifleri işleyen örnekler arasında Nedîm’in III. Ahmed için kaleme aldığı bir ıydiyyedeki, “Sarây-ı şehriyâr-ı âlem oldu meşrik-i ikbâl / Gelip hep hâkbüse devlet-i ulyânın erkânî” beyitleriyle başlayan bölümünün sarayda yapılan bayramlaşma törenini tasvir açısından ayrı bir önemi vardır.

İydiyyelerde yer alan bayram mûsikisine dair unsurların başında mehterlerin bayramın başlangıcından itibaren nevbet vurması, davul ve köslerin çalınması gelmektedir ki bunlar bayram günlerindeki mûsiki faaliyetlerinin en belirgin akisleridir. Nedîm’in, “Sabâh-ı ıyd kim âlem olup feyz ile nûrânî / Sadâ-yı kûs-ı şevket eyledi pür çerh-i gerdûnî” beyti gökleri inleyen kös sadalarını anlatır. Buna saray ve konaklardaki fasıllarla bayram ve mesire yerlerinde, kır ve semâi kahvelerinde icra edilen mûsikiyi de katmak gerekir. Bayramın dinî mûsiki icrası bakımından ayrı özellikleri vardı; bayram salâsı sadece bu günlerde verilir, günün belli dilimlerinde temcîd ve ilâhiler okunarak halkın dinî hisleri coşturulurdu. Sâbit’in ıydiyyesindeki şu mısralar bu durumu nükteli bir dille anlatmaktadır: “Ale’s-sabâh salâlar verildi hiç değil / Sabûh-ı ıyde mazlûm-ı tevbe oldu şehîd // Sabâh olunca ilâhîye saktular rindi / Müezzinân-ı şeb-i ıyd verdiler temcîd”. Bayram günlerinde fakir fukaranın gözetilmesi ve onlara yapılan çeşitli yardımlarla bayram sevincini toplumun her katına yayma faaliyetlerinin bir parçası olarak mahpusların affedilip zindanların boşaltılması da şiirlere aksetmiştir. Bursalı Ahmed Paşa’nın II. Bayezid vâsfinda yazdığı ıydiyyedeki, “Doldurup neyler ruhun çâh-ı zenahtânına dil / Çünkü şeh lutfuyla boşaltır bugün zindânı ıyd” beytinde padişahın bayram dolayısıyla af ilân ederek zindanları boşalttığı sırada gönlünün padişahı olan sevgilinin neden kendisini zindana attığını sorar.

Özellikle İstanbul'un Eyüp, Kâğrthane, Sâdâbâd, At Meydanı, Vefa, Tophane, Üsküdar gibi gözde mesire ve seyrangâhları bahar ve yaz aylarında insana bayram üstüne bayram (ıyd ber ıyd) ettirecek vasıflara sahip eşsiz bayram yerleri olarak özenle tanımlanmışlardır. Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin dahi ıydiyyesinde yer verdiği bu seyrangâhları Nedîm, "Binip sad izz ü nâz ile semend-i şûh-reftâra / Güzeller At Meydanı'nda alır şimdi meydânı // Husûsâ Hazret-i Eyyûb ile meydân-ı Tophâne / Birer takrîb ile elbette cezbeyler cüvânânı // Firâz-ı Üsküdâr'ın bu'du vardır gerçi ammâ kim / Yine inkâr olunmaz hak bu kim onun da seyrânı // Yâ Sa'dâbâd-ı dil-cûnun efendim sorma hiç vasfın / Kulun bir vechile ta'bîre kâdir olmazam anı" beyitleriyle edebiyata mal etmiştir. Vehbî bir şiirinde, "Bahâr-ı ıyd tev'em geldi bu devr-i gül ü müldür / Dönüp peymâneler gül gibi açsın tab'-ı rindânı" beytiyle bahar-bayram uyumunu dile getirirken Hayretî de bir ıydiyyesini bütünüyle bu beraberlik üzerine kurmuştur. Çocukların sevinçleri ise bayramlık elbiseler, el öpme bahşişleri, bayram yerleri, salıncıklar, dönme dolaplar, hokkabazlar, atlıkarıncalar, at ve araba safaları, kargöz ve orta oyunu seyirleriyle ıydiyyelere yansıtılmıştır. Sâbit'in, "Sefid câme-i ıydiyye giydi pîr ü cüvan / Cihan tarikat-ı Bayramiyân'a oldu mürîd" beyti bayramla halkın giyinip kuşanma, süslenme ve bayram âdâbına göre hareket etmesi arasındaki ilgiyi, genç ihtiyar bütün halkın Bayramiyye tarikatına mürid olması şeklinde dile getiren tevriyeli bir ifadedir.

Kurban bayramı vesilesiyle yazılmış ıydiyyelerde, yukarıdaki unsurların yanı sıra bütün nüktelerin kurban merkezli olduğu görülmektedir. Hayâlî Bey, "Sanmanız gülgün şafak oldu ufuktan âşikâr / İyd için çarh-ı felek sevrini kurbân eyledi" derken bayram sabahı gökyüzünü kaplayan kızzılığın feleğin kestiği kurbanın kanından kaynaklandığını teşhis ve hüsn-i ta'lîl yaparak anlatmaktadır. Nevî'nin Damad İbrâhîm Paşa için yazdığı ıydiyyedeki, "Sana kurbân olan sürsün safâ-yı kebs-i İsmâil / Cenâbın Merve'si erbâb-ı hâcâta medâr olsun" beyti de bu kurban nüktesinin tipik bir örneğidir. Ayrıca yine onun III. Murad için yazdığı bir ıydiyyede, kurban bayramı günlerinin aynı zamanda hac günleri olmasından hareketle birçok defa Kâbe, kible, Safâ, Arafat gibi yerler zikredilmiş ve buralarda Hz. İbrâhîm – İsmâil kıssası geçtiği için telmihe dayalı bir

anlatım takip edilmiştir ki bu duruma başka şairlerin ıydiyyelerinde de rastlanmaktadır. Hayâlî Bey'in, "Kâbe-veş mes-tûr olan dilberler oldu âşikâr / Nûr görmüş hâcı-veş uşşâkı nâlân eyledi" beyti de bu nükte üzerine kurulmuştur.

Bayramlarda herkesin kendi durumuna göre bir hediye (ıydâne) verme âdeti divan edebiyatına, kurban bayramında âşıkların canlarını sevdiklerine kurban etmesi şeklinde yansımıştır. Fuzûlî'nin, "Yıldı bir kurban keserler halk-ı âlem ıyd için / Dembe-dem sâat-be-sâat ben senin kurbânım" ve Fehîm-i Kadîm'in, "İyd-ı adhâdır ki dil cânânına can gösterir / Her kişi bu demde kassâbına kurban gösterir" beyitleri bu yansımanın iki örneğidir. Çocukların alınlarına kurban kanı sürülmesi yine Fehîm'in beyitlerinde şu şekilde yerini bulmuştur: "Sûrh-pûş olmuş serâpâ kana girmiş dilberim / Gayri tıflân gerçi ancak cephede kan gösterir". Bayramlarda kadın ve kızların ellerine kına yakılması âdetinin şiirdeki örneklerini de Necâtî Bey'in, "Mâder-i dehr yine tıfl-ı mehin parmağını / Rûz-ı ıyd erdi deyü eyledi hınâ ile âl" ve, "Şafak-ı mâhi gören şöyle sanır kim zen-i dehr / Pâyına yaktı kına sâkına taktı halhal" beyitlerinde bulmak mümkündür. Bayramlarda çocukların alınlarına kan sürülmesi, kadın ve kızların ellerine kına konulmasıyla onların bu sevinç günlerinde kına gibi geleneksel ve dinen câiz bir unsurla süslenmelerini gösterdiği gibi, özellikle erkek çocukların gerektiğinde canlarını bir bayram coşkusuyla vatanları için kurban etmeye hazır kınalı kuzular, koçlar oldukları şeklindeki eski bir an'aneye gönderme de yapılmış olur.

İydiyyelerin medih kısmında çok defa giriş bölümündekinden daha fazla sayıda beyte yer verilmiş ve bunlarda övülen kişinin şahsî hasletleriyle bayramlar ve bayramlarda yaşananlar arasında teşbihli, telmihli, mecaz ve kinayeli, hüsn-i ta'lîlî ifadelerle sanat gösterileri yapılarak çeşitli ilişkiler kurulmuştur. Ancak yine de girizgâh beyitleri bu bakımdan daha dikkat çekicidir. Tâcizâde Câfer Çelebi'nin, "Giydi rengin câme şî'rimden benim kim bir nazar / Kendisin arz ede şâha şâhid-i ra'nâ-ıyd // Hüsrev-i kişver-küşâ-yı ahd Sultan Bâyezid / Kim cemâli nûrudur subh-ı cihân-ârâ-yıyd" beyitleri bu anlayışın örneğidir.

İydiyyelerin son bölümünde ise dua ile ilgili beyitler yer alır. Sabah vaktinde duaların kabul olunacağı inanişından hare-

ket eden Nevî'nin ıydiyyesindeki şu beyitler buna örnektir: "Nev'iyâ eyle duâ vakt-i sabâh-ı ıyddir / Çün olur derler duâ makbûl-i hazret subh-dem // Hak Teâlâ rûze vü ıydin mübârek eylesin / Bu duâ-yı devlete kılın icâbet subh-dem".

İydiyyelerde yer alan bütün özellikler, divan şiirinin çeşitli örneklerinde ve çok defa beyitlerde zengin bir malzeme olarak kullanılmıştır. Böylece bayram konusu sadece ıydiyyelere has bir malzeme olmaktan çıkarak edebiyatın bütününe yayılmıştır. Ayrıca Nâbî'nin "Târih Berây-ı İyd-i Şerîf" başlıklı tarih kıtası bayram konusunda yazılmış bilinen tek örnek olarak zikredilmeye değer (*Divan*, s. 309).

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed Paşa, *Divan* (haz. Ali Nihat Tarlan), Ankara 1992, s. 36; Necâtî Bey, *Divan* (haz. Ali Nihat Tarlan), Ankara 1963, s. 64; Hayretî, *Divan* (haz. Mehmet Çavuşoğlu – M. Ali Tanyeri), İstanbul 1981, s. 39-42; Hayâlî, *Divan* (haz. Ali Nihat Tarlan), Ankara 1992, s. 47, 53; Nevî, *Divan* (haz. Metin Akkuş), Ankara 1993, s. 72-76; Nevî, *Divan* (haz. Mertol Tulum – M. Ali Tanyeri), İstanbul 1977, s. 9-11, 47, 103, 110, 126, 144; Fehîm-i Kadîm *Divanı* (haz. Tahir Üzgör), Ankara 1991, s. 158; Nâbî, *Divan* (haz. Meseret Dirioz), İstanbul 1994, s. 129, 309; Sâbit, *Divan* (haz. Turgut Karacan), Sivas 1991, s. 253; Levend, *Divan Edebiyatı* (İstanbul 1943), İstanbul 1984, s. 272-274; a.m.f., *Ümmet Çağı Türk Edebiyatı*, Ankara 1962, s. 64-68; Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 112-113, 229-230; İsmail E. Erünsal, *The Life and Works of Tâci-zâde Ca'fer Çelebi, with a Critical Edition of his Divân*, İstanbul 1983, s. 93-96; İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1989, I, 474-476; M. Nejat Sefercioğlu, *Nevî Divânı'nın Tahlihi*, Ankara 1990, s. 79; Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* (nşr. Cemal Kurnaz), Ankara 1992, s. 266-267; Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı (Tahlihi)*, İstanbul 1996, s. 190-191; Pakalın, II, 107-108; "Bayram", *TDEA*, I, 362-363; "İydiye", a.e., V, 38-39.

MUSTAFA UZUN

İZTİBÂ' (الإضطباع)

İhramlı iken sağ omuzun açık bırakılması anlamında bir fıkıh terimi.

Sözlükte "bir şeyi koltuğunun altına sokmak" anlamına gelen ıztıbâ', fıkıhta "hac ve umre esnasında ihram elbisesinin üst kısmı olan ridânın bir ucunu sağ koltuk altından geçirip sol omuz üzerine atmak, böylece sağ omuz ve kolu açık bırakmak" mânasında kullanılır. Hanefî ve Şâfiî mezheplerine göre ardından sa'y yapılacak bütün tavafalarda ıztıbâ' sünnet-